

УДК 32 (4)»192/193»

РОЗВИТОК ІДЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЄДНОСТІ У 20-30-х рр. ХХ ст.**Олена Скрипник**

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Україна, 20300, Черкаська область, м. Умань, вул. Садова, 28
e-mail: olena-skripnik@meta.ua

Ідея об'єднати європейські країни має багатовікову історію. Європейці на різних етапах історичного розвитку для вирішення певних проблем час від часу намагалися утворювати певні об'єднання чи союзи для вирішення нагальних проблем. До початку ХХ ст. ідеї об'єднаної Європи мали здебільшого абстрактний характер, їхні ідеологи керувалися здебільшого романтичними ідеями європейської єдності не враховуючи при цьому політичні, економічні та соціальні реалії. Проте після Першої світової війни Європа змінилася, саме міжвоєнний період став рушійною силою у Західноєвропейському об'єднанні. Адже у цей час виникає низка ідей, які у майбутньому посприяли євроінтеграції, саме у цьому полягає актуальність даної теми.

Щодо історіографії даної проблематики, то слід відзначити працю С.В. Віднянського та А.Ю. Мартинова «Об'єднана Європа: від мрії до реальності» [1] в якій досить ґрунтовно досліджено біографію графа Р. Куденхове-Калергі. Проаналізувала розвиток ідеї європейської інтеграції на поч. ХХ ст. і Е.А. Панарина [2].

Метою статті є визначення причин розвитку ідей європейської єдності у 20-30-х рр. ХХ ст. та всебічний аналіз цих ідей; з'ясування виникнення ідеї європейського федералізму й аналіз поглядів її основних ідеологів.

Період до Першої світової війни характеризується немасштабними та нечисленними планами об'єднання європейських держав. Хоча можна виділити пангерманське об'єднання Європи, але воно мало більш суб'єктивний характер, навіть можна сказати завойовницький, адже політика Отто Фон Бісмарка трактувалася гаслом щодо об'єднання «залізом і кров'ю». Із завершенням Першої світової війни обговорення проектів об'єднаної Європи значно активізувалося. Різке посилення позицій Сполучених Штатів Америки, незадоволення панування метрополій у колоніях, населення яких було залучене до воєнних дій, повоєнна розруха й економічна криза в Європі створили сприятливі умови для розвитку ідеї європейської єдності як єдиної можливості

виходу з кризи. За таких умов міцніло розуміння того, що тільки об'єднання дасть можливість Європі залишитися серед найбільших акторів світової політики. Саме у цей час з'являється робота австрійського графа Рішара Куденхове-Калергі «Пан-Європа», яка була покладена в основу створення Панєвропейського союзу.

Будучи сином австрійського дипломата та японки, Р. Куденхове-Калергі з дитячих років був громадянином світу, але найбільше на його світогляд вплинула батьківщина батька – Австрія. Розпад Австро-Угорської імперії став приводом для того, аби замислитися над долею Австрії. Своєю публіцистичною та громадсько-політичною діяльністю він сприяв пошуку оптимальної моделі розвитку не лише Австрії, а й Європи загалом. Так космополітичне мислення допомогло сформувати модерну європейську інтеграційну ідею. Його книга «Пан-Європа» отримала величезний успіх у світі та здійснила вагомий внесок у прискорення формування та поширення нової європоцентричної філософії на Європейському континенті, що у концентрованому вигляді лягла в основу ідеї щодо формування організації «Пан-Європа» [1, с. 17]. Його аргументи щодо об'єднання Європи були досить переконливими, адже він порівнював усі європейські народи із народами Азії, Америки, і закликав, щоб європейці так як американці «просувалися вперед». Р. Куденхове-Калергі зазначав: «Причина європейського занепаду політична, а не біологічна. Європа помирає не від старості, а від того, що її жителі знищують один одного усіма засобами сучасної техніки... Світова війна змінила політичну карту Європи, але не її політичну систему...» [5, с. 12]. Він закликав європейців не оглядатись на вчорашній день, а дивитись вперед у майбутнє та створити європейську організацію замість європейської анархії.

На його думку, чотири імперії: британська, американська, радянська й японська після Першої світової війни стали домінуючими потугами. Тому політично світ поділяється на Пан-Америку, Пан-Британію, Пан-Росію та

Пан-Японію, лише «європейське силове поле лишається розколотим», що врешті і зумовлює нагальну потребу створення «Пан Європи» від Португалії до Польщі [1, с. 23].

Слід зауважити, що всі його переконання були не безпідставними, адже наслідки Першої світової війни були досить важкими, особливо для економіки, відбулося знищення європейських виробничих сил. Відомий англійський економіст Д. Кейнс у 1921 р. охарактеризував положення на континенті наступним чином: по-перше, тотальний занепад європейського виробництва; по-друге, розвал транспортної системи та грошового обігу; по-третє, неможливість отримувати постачання з-за океану [2, с. 28]. Економічна руїна, державні борги й інфляція поставили країни колишньої Антанти у стан залежності від німецьких репарацій, а Німеччину – від американських позик. Фактично, це означало втрату Європою передових світових позицій у галузі виробництва [5, с. 18]. Саме у таких історичних умовах і відбувалося формування ідей Р. Куденхове-Калергі, які відразу знайшли відгук у колах європейських інтелектуалів.

У жовтні 1920 р. була надрукована перша політична стаття Р. Куденхове-Калергі, в якій він пропонував інтернаціоналізувати Відень і перенести туди центральні органи Ліги Націй. З вересня 1921 р. теоретик висловлював надії на об'єднання Європи в єдину працюючу співдружність, яка буде спроможна конкурувати із Панбританською, Панамериканською, Панросійською та Панмонгольською імперіями [5, с. 91]. Фактично, це був початок його теоретичних пошуків вирішення європейських проблем, головними серед яких були політична й економічна нестабільність. У листопаді 1922 р. Р. Куденхове-Калергі опублікував свої перші дві статті, присвячені ідеї об'єднання країн континенту. У жовтні 1923 р. він випускає друком програмну книгу – Пан-Європа, в якій всебічно і послідовно обґрунтував ідеї щодо об'єднання Європи, а також спробував довести його необхідність [3, с. 300].

У 1924 р. вийшов перший номер регулярно журналу «Пан-Європа» – офіційного друкованого органу Паневропейського союзу. У жовтні 1926 р. у Відні відбувся Перший конгрес паневропейського руху, в якому взяли участь 2000 представників 24 народів Європи, а Р. Куденхове-Калергі був обраний Міжнародним президентом. У 1927 р. його почесним президентом став французький міністр закордонних справ Арістід Бріан. У своїй вступній промові президент «Паневропейського союзу»

Р. Куденхове-Калергі підкреслив, «що для воюючого союзу європейських народів – шовінізм, милітаристів і комуністів – він ще довго лишатиметься утопією» [1, с. 26]. Учасники конгресу наголошували, що потреба у глибшому єднанні європейських народів є викликом часу. Її об'єктивною основою є економічні інтереси.

Наступні сесії «Паневропейського союзу» відбувалися у 1930 р. у Берліні, у 1932 р. у Базелі, на якому Р. Куденгофе-Калергі висунув тезу про непримиренне ставлення до Гітлера і Сталіна. 1935 р. у Віденському парламенті пройшло засідання Четвертого паневропейського конгресу, присвячене боротьбі з націонал-соціалізмом. У березні 1938 р., після аншлюсу Австрії, нацисти розгромили секретаріат Паневропейського союзу у Відні, а Р. Куденгофе-Калергі був змушений втекти до Швейцарії. У 1940 р. він емігрував до Нью-Йорка, де у березні 1943 р. відбувся П'ятий конгрес Пан-Європи [7, с. 10].

Також слід зазначити, що на розвиток ідей об'єднання Європи значний вплив мала і світова економічна криза, так звана «велика депресія», яка розпочалась у жовтні 1929 р. з краху на Нью-Йоркській фондовій біржі, внаслідок перевиробництва товарів, що призвело до падіння прибутків, скорочення виробництва, масового безробіття та банкрутства, відповідно до зменшення купівельної спроможності, збільшення кількості непроданих товарів, а потім до катастрофічного падіння виробництва та руйнації міжнародної платіжної системи в Європі [8, с. 13]. Саме за цих обставин 12 квітня 1930 р. були підписані угоди про німецько-австрійський митний союз і торгівлю з метою подолання економічної депресії [9].

Кульмінацією паневропейського руху стала натхненна промова міністра закордонних справ Франції Арістіда Бріана 1929 р. на Асамблеї Ліги Націй у Женеві із закликом утворити європейську федерацію. Саме А. Бріан був автором першого проекту Європейського Союзу. Він входив до складу різних урядових кабінетів, один з яких очолював особисто у 1929 р. [10, с. 227].

Як зазначає Ж.Б. Дюрозель, А. Бріан із симпатією стежив за різними рухами, що ставили за мету створення «Сполучених Штатів Європи», такими як «Пан-Європа» графа Р. Куденхове-Калергі, «Федеральний комітет європейської співпраці» на чолі з Емілем Борелем, «Європейський митний союз» на чолі з сенатором Івом Ле Троке [7, с. 10]. 5 вересня 1929 р. на ХАсамблеї Ліги Націй А. Бріан виступив з великою промовою, в якій досить ро-

зпливчасто виклав ідею європейської федерації: «Я гадаю, що між народами, об'єднаними географічно, як народи Європи, має існувати якийсь федеральний зв'язок; ці народи повинні мати можливість у будь-який момент спілкуватися між собою, обговорювати свої інтереси, приймати спільні ухвали, встановлювати між собою узи солідарності, які дозволили б їм, коли доведеться, протистояти скрутним обставинам, якщо вони виникнуть. Саме ці узи я намагаюся створити» [11, с. 17].

При цьому А.Бріан додав, що починати треба з економічних зв'язків, зважаючи на загрозу кризи, а потім можна встановити політичні зв'язки, «не зачіпаючи суверенітету жодної з держав». Також ним передбачалося створення незалежних органів типу інституцій Ліги Націй: – європейська конференція представників усіх європейських держав-членів Ліги Націй; – виконавчий орган – постійний політичний комітет; – служба секретаріату. Проте, не маючи чіткого плану щодо економічної структури майбутнього союзу, А.Бріан пропонував збереження політичного суверенітету для кожної держави, що суперечило принципам, проголошеним ним раніше. Із 26 урядів європейських країн, які надіслали свою відповідь на меморандум про Європейський Союз (червень – серпень 1930 р.), тільки уряди Югославії та Болгарії сприйняли проект А.Бріана у повному обсязі [7, с. 11]. Інші подали більш-менш чіткі критичні зауваження, суть яких зводилася до наступного:

– побоювання Німеччини щодо закріплення її східних кордонів у разі створення нового міждержавного утворення – Європейського Союзу;

– несприйняття Італією принципу європейської єдності, хоча при цьому вона висловила цілковиту згоду з необхідністю європейської співпраці, і навіть з державами, що не були членами Ліги Націй – СРСР і Туреччиною [12, с. 132];

– опір Великобританії створенню особливих наднаціональних органів: вона підтримувала тільки періодичні зустрічі європейських держав-членів Ліги Націй в її рамках.

Щодо Великої Британії, то слід зауважити що Британія досить відсторонено трималась від європейських справ. Навіть з'являється вираз «Британія – не Європа», причиною цього було небажання британців втручатися в європейські суперечки, а також наявність великої кількості колоніальних володінь, які надавали країні великі економічні прибутки [13, с. 155]. Хоча, серед британців, проте без участі самої

держави, все ж таки були прихильники ідеї європейського об'єднання, це був Лео Емері, політик консервативної партії Британії та журналіст. В одній зі своїх статей, написаних у 1930 р., він висловив свої аргументи з приводу відмови країни брати участь у процесах європейського об'єднання. По-перше, Л. Емері вважав, що участь Великої Британії у будь-якій європейській схемі буде несумісною із розвитком торгівлі з колоніями. По-друге, вступ до європейської економічної системи політик пов'язував із певними втратами для Британії. Зокрема, він вказував на деяке зниження тарифів для європейських товарів на британському ринку, які складуть конкуренцію вітчизняній продукції через їх низьку собівартість. Співпрацю із об'єднаною Європою британський політик вважав вигідною та перспективною [4, с. 312].

У вересні 1930 р. під час XI сесії Асамблеї Ліги Націй А.Бріан опублікував для обговорення «Білу книгу» зі своїм меморандумом, відповідями держав і доповіддю. З документів було видно, що позиція автора, який проводив ідею європейського «федерального зв'язку», суттєво відрізняється від позиції британського представника Артура Гендерсона, який вживав в оцінці проектних матеріалів про Європейський Союз тільки термін «співробітництво». Упродовж усього 1931 р. проект про створення Європейського Союзу вивчався спеціальною комісією на чолі з А.Бріаном, яка була створена на пропозицію Франції та Югославії. Розглядаючи переважно економічні питання, вона так і не досягла ніякого результату, що було для А.Бріана серйозною поразкою, яка співпала у часі зі спрямованою проти нього у Франції широкою кампанією звинувачень. Їх суть зводилася до того, що він проводить політику односторонніх поступок уряду Німеччини, який все більше сповідував крайній націоналізм та агресивність [7, с. 11].

У травні 1931 р. опоненти А.Бріана здобули певну перемогу, обравши Президентом Франції його суперника на виборах Поля Думера, що спричинило блокування подальшого вивчення проекту створення Європейського Союзу. Новий французький уряд відмовився у 1932 р. не лише від ідеї Європейського Союзу, але й від «послуг» А.Бріана, який невдовзі помер, буквально за кілька місяців до приходу до влади у Німеччині А.Гітлера.

Французькі ідеї європейської єдності мали велике значення у міжнародно-правовому аспекті. Поставлені французькою міжнародно-правовою доктриною питання, деякі теорети-

чні результати їхніх досліджень та узагальнень 20-30-х рр. минулого століття (питання наддержавності, діяльності майбутнього суду Європейського Союзу, пріоритетності економічних міркувань при створенні об'єднання держав) лягли в основу міжнародно-правової практики створення європейських співтовариств і визначили основні напрямки міжнародно-правових досліджень інтеграційних процесів [15, с. 76-77].

Франція у цей час активно просувала ідею утворення блоку європейських держав навколо французько-німецького союзу на чолі з Парижем та на противагу впливу США й Англії. Вже у цей час вимальовуються два напрямки розвитку інтеграційного об'єднання:

- 1) конфедерація з міждержавними органами управління;
- 2) федерація, на основі інтернаціонального уряду (французький соціаліст – Л. Блюм).

Крім Франції найбільшу зацікавленість у цих проєктах виявляла Німеччина, яка бачила у них можливість подолання умов Версальської системи. Представники Великобританії досить стримано оцінювали значення цих проєктів. У цей період основною метою політичних лідерів Англії було посилення Британської імперії й орієнтація на її ресурси, хоча були і прихильники європейської ідеї в особі В. Черчилля. США на той час лише частково підтримували «об'єднання Європи». Президент Герберт Гувер повністю схвалив економічні аспекти меморандуму А. Бріана, але при цьому категорично оцінив політичний характер можливого союзу та посилення у ньому Франції [7, с. 12].

Загалом, слід зазначити, що на «бріанівський проєкт Європейського союзу» негативно впливали й об'єктивні процеси, які супроводжувалися у цей час економічною кризою, що охопила європейські країни, зокрема Австрію, Німеччину, Італію, Великобританію тощо. Під час депресії всюди панував протекціонізм, економічна самоізоляція. Економічна криза 30-х рр. ХХ ст. цілком закономірно зумовила різке невдоволення населення майже по всьому світу, яке в окремих країнах переростало у соціальне та політичне протистояння. У цей же час Німеччину та деякі регіони Європи охопив нацизм, який переріс у фашизм, що і спричинило Другу світову війну. Не дивлячись на жадливі процеси в Європі у 30-40-х рр. ХХ ст., що були спричинені тоталітаризмом, європейські прогресивні державні діячі не переставали мріяти про практичну реалізацію

об'єднаних ідей [2, с. 115].

Таким чином, у 20-30-х рр. ХХ ст. після Першої світової війни, коли країни Європи переживали економічний занепад і розруху, відбувався розвиток євроінтеграційних ідей. Перш за все виникає ідея європейського федералізму, для того щоб зупинити економічну розруху, об'єднати країни Європи для спільного вирішення низки питань і протистояти США та Росії. Також у цей час відбуваються і практичні кроки на шляху до реалізації федеративних ідей, найвідомішими лідерами даного напрямку були Р. Куденхове-Калергі й А. Бріан. Внаслідок їхньої діяльності відбувається заснування Панєвропейського Союзу, головною метою якого було забезпечення мирного існування всієї Європи. І хоча Панєвропейський союз не об'єднав економічно та політично країни Європи, але він заклав підґрунтя до створення досить вагомої міжнародної організації – Ради Європи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Віднянський С.В. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу / С.В. Віднянський, А.Ю. Мартинов. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Вид. дім «Кієво-Могилянської академії», 2011. – 395 с.
2. Панарина Е.А. Развитие идеи европейской интеграции в первой половине XX века: дис... к. ист. н.: 07.00.03 / Е.А. Панарина. – Ставрополь, 2006. – 279 с.
3. Корочанська А.О. Панєвропейський проєкт Р. Куденхове-Калергі у 1920-1930-ті рр.: аналіз основних положень / А.О. Корочанська // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. XXXVIII. – С. 299-302.
4. Корочанська А.О. «Ініціатива Бріана» на рубежі 1920-1930-х рр. як етап у формуванні наднаціональної свідомості в Європі / А.О. Корочанська // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 40. – С. 307-313.
5. Куденхове-Калергі Р.Н. Пан-Європа / Р.Н. Куденхове-Калергі. – М.: Вита Планетаре, 2006. – 120 с.
6. European Crisis: Intellectuals and the European Idea, 1917-1957 / Ed. M. Hewitson. – Oxford: Berghahn, 2012. – 360 p.
7. Європейська інтеграція: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів та слухачів магістерської підготовки за напрямом «Державне управління» / Кол. авт.; за заг. ред. проф. І.А. Грицяка та Д.І. Дзвінчука. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – 464 с.
8. Кораблева А.Е. Панєвропейский проєкт Р. Куденхове-Калергі и международные отношения в Европе в 20-30-е годы XX века: автореф. дис... к. ист. н. – Нижний Новгород, 2009. – 23 с.
9. Pan-Europa – The parent idea of a united Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.paneuropa.org
10. Орлова Т. Історія сучасного світу (XV-XXI століття): Навч. посібник / Тетяна Орлова. – К.: Вікар, 2008. – 552 с.
11. Чубарьян А. О. «Бриановская» Европа / А.О. Чубарьян // Метаморфозы Европы / [Отв. ред. О.А. Чубарьян]. – М.: Наука, 1993. – 255 с.
12. Наумов А. «Европейская идея» в 30-е годы XX века: итальянский вариант / Александр Наумов // Исторична панорама. – 2010. – Вип. 10. – С. 130-142.
13. Pegg C.H. Evolution of the European Idea, 1914-1932. – Chappel Hill: University of North Carolina Press, 1983. – 232 p.
14. Княжинский В.Б. Провал планов «Объединения Европы» / В.Б. Княжинский. – М.: Госполитиздат, 1958. – 212 с.

Скрипник Олена Розвиток ідей європейської єдності у 20-30-х рр. ХХ ст.

У даній статті проаналізовано розвиток ідей європейської єдності після Першої світової війни. Визначено, які чинники вплинули на виникнення ідей європейського федералізму. Здійснено аналіз праці Р. Куденхове-Калергі «Пан-Європа» та його бачення щодо об'єднання європейських держав і створення Панєвропейського союзу. Досліджено ідеї А. Бріана щодо європейської інтеграції.

Ключові слова: Пан-Європа, євроінтеграція, європейський федералізм, Р. Куденхове-Калергі, Панєвропейський союз, А. Бріан

Скрипник Елена Развитие идей европейского единства в 20-30-х гг. ХХ в.

В данной статье проанализировано развитие идей европейского единства после Первой мировой войны. Определено какие факторы повлияли на возникновение идеи европейского федерализма. Проведен анализ работы Р. Куденхове-Калерги «Пан-Европа» и его видение объединения европейских государств и создание Паневропейского союза. Исследованы идеи А. Бриана по европейской интеграции.

Ключевые слова: Пан-Европа, евроинтеграция, европейский федерализм, Р. Куденхове-Калерги, Паневропейский союз, А. Бриан

Skripnik Olena Development of ideas of European Unity in 1920-1930th

In this article to analyzes the development of ideas of European Unity after World War I. After the completion of World War I discuss draft united Europe has intensified. The sharp strengthening of the position of the United States, dissatisfaction metropolitan domination in the colonies, people who were involved for military action, post-war chaos and the economic crisis in Europe created favorable conditions for the development of the idea of European unity as the only possibility of overcoming the crisis. Under such conditions grew stronger understanding, that only association will enable Europe to stay among the major actors in world politics. Determined what factors influenced the emergence of the idea of European federalism. The analysis of scientific work R. Coudenhove-Kalergi«Pan-Europe», in which he comprehensively and consistently explained the ideas of European unification, and tried to prove its necessity and its vision of the union of European States and the creation of International Pan-European Union. He urged Europeans not to look back at yesterday, and look forward to the future and create a European company instead of European anarchy.

A Briand studied the idea of European integration, namely the idea of European federalism. Determined that the French idea of European Unity were of great importance in the international legal aspect. It was concluded that because of the ideas of R. Coudenhove-Kalergi and A. Briand is establishing a International Pan-European Union, the hose main objective was to ensure a peaceful existence across Europe.

Keywords: Pan-Europe, European integration, European federalism, R. Coudenhove-Kalergi, International Pan-European Union, A. Briand

Рецензенти:

Тодоров І.Я., д.і.н., професор

Шкляж Й.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 27.01.2017 р.